

УДК 636.09(477)(091)

С.К. РУДИК, докт. вет. наук, професор, академік АН ВО України

М.М. СТЕГНЕЙ, канд. вет. наук, доцент

О.Б. ГЛУХИЙ, аспірант

Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ

ПІОНЕРИ ПРАКТИЧНОЇ ВЕТЕРИНАРІЇ

Багато хто з ветеринарів, працюючи на виробництві, зробив важливі відкриття, які увійшли у вітчизняну й світову науку. До таких фахівців належать С.С. Євсеєнко, І.М. Єндовіцький, К.М. Хороманський, О.К. Логгінов, О.М. Максutow, С.С. Андрієвський, С.Ю. Ярослав, Ф.Ф. Ергардт.

У 1884 р. на засіданні Товариства ветеринарних лікарів-практиків у Москві С.С. Євсеєнко сказав: «Medicina nominem curat, veterinaria nominem tatem» («Медицина оберігає людину, ветеринарна медицина – людство»). Цей мудрий вислів відомого ветеринарного лікаря й публіциста XIX ст. став крилатим.

Сергій Степанович Євсеєнко (1850–1915) народився на Чернігівщині, закінчив на відмінно парафіяльну школу й вступив до Чернігівської гімназії. Маючи козацьку вдачу й видатні здібності, він цікавився позапрограмною літературою, за що був виключений з останнього курсу гімназії. Як неблагонадійного курсанта його також виключили з петербурзького

Михайлівського артилерійського училища.

Здібного юнака помітили в Петербурзькій медико-хірургічній академії, куди він вступив як військовий стипендіат на ветеринарне відділення. Під час навчання С.С. Євсеєнко зарекомендував себе неперевершеним публіцистом.

Після закінчення академії молодий фахівець працював на посаді ветеринара артилерійської батареї. З перших днів він брав участь у російсько-турецькій війні (1877–1878), був особисто знайомий з М.І. Пироговим, який на знак особливої поваги до праці ветеринарів особисто сконструював кастраційні щипці для жеребців, що їх протягом тривалого часу використовували військові ветеринарні лікарі [4].

Займав посаду окружного військово-ветеринарного інспектора Варшавського військового округу, заснував товариство варшавських військових ветеринарних лікарів, був його головою і редактором «Ветеринарного збірника», який воно видавало.

С.С. Євсеєнко відомий як піонер військово-польової ветеринарії, який використав у своїй роботі досвід військового хірурга М.І. Пирогова. Він організував стаціонар-

ні лікувальні й реабілітаційні заклади для коней в умовах війни [2], і цей досвід використовували надалі під час військових дій.

С.С. Євсеєнко відомий не лише як військовий ветеринар, але й як фахівець у галузі інфекційної патології та ветеринарно-санітарної експертизи, який власними працями («Познание лошади». – М., 1880; «Роль эпизоотологии проф. Раевского в ветеринарной литературе». – СПб., 1881; «Чума с точки зрения теории самовозникновения». – СПб., 1881; «Ветеринарная медицина и ветеринарные врачи». – М., 1882; «Естественная выработка иммунитета в природе». – М., 1885; «Курс полевой военно-ветеринарной хирургии». – М., 1890; «Бездымный порох и огнестрельные раны будущих войн». – Варшава, 1895) та низками статей в «Архиве ветеринарных наук» (з 1875), «Ветеринарном вестнике» (з 1883), «Фармацевте» (з 1893), «Ветеринарном деле» (з 1887), «Вестнике общественной ветеринарии» (з 1891) тощо на кілька десятків років випередив колег.

Неперевершений спеціаліст ветеринарної справи, історик ветеринарії, публіцист, драматург – ось далеко не повний перелік рис магістра ветеринарних наук, таємного радника С.С. Євсеєнка.

* * *

У день шістдесятиріччя ветеринарного лікаря І.М. Єндовіцького Губземуправління і правління Всемедикосанпраця підняли клопотання про збільшення його посадової платні у 17 разів та збереження її довічно. Після його смерті 50 % мали платити родині.

То що це був за спеціаліст, який користувався такою повагою?

Іван Миколайович Єндовіцький народився 19 червня 1864 р. у родині харківського купця. Навчався в Харківському реальному училищі (1876–1883) й додатковому класі

хіміко-технологічного відділення цього училища (1883–1884), що дало йому змогу вступити до Харківського ветеринарного інституту (1888–1893) й закінчити його з відзнакою [3].

Після закінчення навчання І.М. Єндовіцький працював ветеринаром у Лохвицькому повіті, а зі створенням у 1896 р. Полтавської губернської ветеринарно-бактеріологічної станції – її заві-

дувачем. Пройшовши стажування в Харківському ветеринарному інституті, учений отримав посвідчення на право самостійного виготовлення вакцин.

І.М. Єндовіцький уперше в Росії в умовах станції не лише діагностично досліджував сибірку, сап, туберкульоз, бешиху, курячу холеру, але й займався виготовленням вакцин і навчанням ветеринарних лікарів основам бактеріології тощо.

Наприклад, лише в 1913 р. на станції було виготовлено вакцин Ценковського I – 118 700 мл, Ценковського II – 59 350, сироватки бешихи – 124 000 мл, туберкуліну – 1135 ампул, малеїну – 610 ампул, культур курячого тифу – 754 000 г, мишачого тифу – 5600 г [1].

Отже, за час своєї діяльності І.М. Єндовіцький не лише зберіг життя сотням тисяч тварин, але й попередив небезпечні зооантропонозні захворювання людей.

***

У 1907 р. земський ветеринарний лікар Херсонської губернії, композитор і піаніст К.М. Хороманський розробив новий метод діагностики сапу – очну малеїнізацію та читання реакції (офтальмопроба), який використовувався в усіх країнах світу.

Костянтин Михайлович Хороманський народився в дворянській родині під Єлисаветградом. Закінчив Єлисаветградське земське реальне училище (1885–1890) та Харківський ветеринарний інститут (1892–1897).

Після закінчення навчання працював у Херсонській губернії, а відтак – у Київському земстві. Жив у Києві й користувався значним авторитетом серед ветеринарних фахівців [10]. З 1913 р. і до кінця життя очолював Південно-Західне товариство ветеринарних лікарів (з 1917 р. – Українське товариство ветеринарних лікарів). Часто виступав із науковими доповідями на засіданнях товариств і всеросійських ветеринарних з'їздах.

К.М. Хороманський дружив із поетом-ветеринаром О.І. Кандибою (Олександром Олесем). Саме тоді, коли О.І. Кандиба відвідував родину К.М. Хороманського в 1918 р., вулиці обстрілювали більшовики, й на очах у присутніх господар загинув від осколка снаряда.

Син К.М. Хороманського Міхал був відомим письменником, драматургом, критиком у Польщі.

***

За даними ВООЗ, остеопороз нині досить поширене серед людей захворювання. Вражає він також тварин (особливо собак). То хто ж відкрив цю хворобу?

Олексій Кузьмич Логгінов – ветеринарний лікар, магістр ветеринарних наук, таємний радник. Народився в

1850 р. у родині вчителя у Старобільському повіті Харківської губернії. У 1870 р. закінчив Харківський ветеринарний інститут. Як стипендіат кінного заводу був призначений молодшим ветеринаром Новоолександрівського державного кінного заводу, а через два роки переведений на Лімаровську заводську конюшню, де опікувався розплідником коней арабської породи.

Працюючи лікарем, О.К. Логгінов завідував двома школами (для дівчаток і хлопчиків) при заводі, а в чоловічій викладав конярство. Під час холери 1871 р. допомагав медичному персоналу в її ліквідації. У 1875 р. був призначений ветлікарем і викладачем конярства Тверського кавалерійського юнкерського училища. Крім того, він читав курсантам хімію та фізику, а у вільний час працював земським лікарем.

У 1889 р. О.К. Логгінова було направлено до Дерптського ветеринарного інституту для вивчення бактеріології. Саме там він захистив магістерську дисертацію «К вопросу об остеопорозе как самостоятельной болезни лошадей» (1890). Тоді він уперше в світовій практиці звернув увагу на цю хворобу, властиву, як з'ясувалося пізніше, не лише тваринам, а й людям. Тож нині медики визнають О.К. Логгінова першовідкривачем.

У 1892 р. О.К. Логгінова було призначено ветеринаром Київського військового округу. Перебуваючи на цій посаді, він підняв ветеринарну службу на дуже високий рівень: було облаштовано ветеринарні лазарети з пересувними бактеріологічними лабораторіями, кузні, фельдшерські школи. Саме за його участі в 1903 р. військову ветеринарію відокремили від військової медичної служби в округах, а з 1904 р. – і від Головного військово-санітарного управління.

Його часто відряджали в різні регіони Росії для боротьби з небезпечними хворобами. У 1895 р. на Уралі він керував оглядом 120 000 гол. коней з метою оздоровлення від сапу. Для боротьби з цим захворюванням у 1896 р. виїжджав до Таврійської, а в 1899 р. – Приволзької губерній.

О.К. Логгінов мав великий авторитет серед колег, був членом-кореспондентом Юр'ївського ветеринарного інституту, почесним членом Російського ветеринарного товариства, Варшавського товариства військових ветеринарних лікарів, Південно-Західного і Терського товариств ветеринарних лікарів. Особливим визнанням заслуг було обрання його почесним членом рідного інституту [6].

***

Нині важко уявити будь-яку країну, теренами якої не снували б потяги з вагонами-холодильниками. Вагон-холодильник для перевезення м'яса винайшов у 1908 р.

магістр ветеринарних наук, випускник Харківського ветеринарного інституту **Олексій Михайлович Максutow**. У тому ж році вагон демонструвався на Всеросійській виставці у Санкт-Петербурзі, й автор отримав найвищу нагороду. На Міжнародному з'їзді з холодильної справи у Парижі спеціальна комісія визнала це устаткування найвдалішим виходом.

О.М. Максutow народився у 1865 р. Отримав освіту в 1-й Санкт-Петербурзькій гімназії. У 1884–1888 р. навчався в Харківському ветеринарному інституті. Відтак працював ветлікарем на кінному заводі в Тамбовській губернії. У 1889 р. був відряджений на Кубань для боротьби з чумою великої рогатої худоби. У 1890 р. призначений ветеринарним лікарем Ахтирського полку, а пізніше – лікарем Гірського артилерійського полку, розташованого в Києві, де він служив до 1897 р. У 1891–1892 рр. Олексій Михайлович працював за сумісництвом у лабораторії професора В.В. Підвисоцького при Київському університеті. У 1894–1897 рр. як вільний слухач навчався на медичному факультеті Київського університету. Після закінчення почав займатися науковою діяльністю.

У лабораторії В.В. Підвисоцького О.М. Максutow вивчав актиномікоз, а в 1903 р. при Харківському ветеринарному інституті захистив дисертацію на ступінь магістра й у тому ж році отримав звання приват-доцента на кафедрі епізоотології в Юр'ївському ветеринарному інституті. Паралельно працював у київській лабораторії професора А.Д. Павловського, з яким ще з 1894 р. розпочав роботу з виготовлення антидифтерійної сироватки. Таким чином був започаткований Київський бактеріологічний інститут. У 1894 р. О.М. Максutow уперше в Києві застосував комбінований (симультанний) спосіб імунізації коней для отримання антидифтерійної сироватки.

У 1898 р. подав клопотання про відкриття бактеріологічної лабораторії для обслуговування потреб Південно-Західного краю. Його пропозицію схвально сприйняли в міністерстві й призначили завідувачем (1899–1904) нової установи.

Як науковець О.М. Максutow виступив проти думки Р. Коха про те, що туберкульоз великої рогатої худоби незаразний і не передається людям. Своїми дослідженнями він довів вірулентність збудника для людини. Це підтвердила й фахова комісія, яка працювала над тими ж питаннями в Англії.

О.М. Максutow представляв вітчизняну ветеринарію на Всесвітньому конгресі лікарів (Мадрид, 1902), Ветеринарному конгресі (Будапешт, 1906), проходив стажування в Інституті Пастера (1895) [7].

***

На особливу повагу заслуговують люди, які на собі проводили експерименти з невідомими збудниками хвороб.

Саме до таких належить українець **Степан Семенович Андрієвський** (1760–1818), який народився у с. Салтикова Дівиця Ніжинського повіту Чернігівської губернії у родині священика.

У 1770-х рр. навчався у Києво-Могилянській академії. У 1780 р. закінчив Санкт-Петербурзьку сухопутну госпітальну школу в званні підлікаря. Служив у Чернігівському легкокінному полку. У 1783 р. склав лікарський іспит і залишився прозектором при кафедрі професора М. Тереховського в Санкт-Петербурзькому медико-хірургічному училищі. Через хворобу виїхав до Чернігова, де працював лікарем. Повернувшись у 1786 р. до Санкт-Петербурга, недовго працював у Генеральному сухопутному госпіталі. З огляду на організаторські здібності та знання в галузі епідеміології Державна медична колегія включила Андрієвського до складу комісії, яка у Челябінському повіті Уфимського намісництва мала вивчити причини поширення там невідомої досі хвороби, що вражала людей і тварин. Згодом за пропозицією Андрієвського, який вважається її першовідкривачем, вона дістала назву «сибірка». Очолюючи експедицію, впродовж трьох років займався вивченням епідеміологічної картини поширення хвороби й особливостей клінічного її перебігу. Щоб довести інфекційну природу хвороби, однаковий її перебіг у людей і тварин, 15 (29) липня 1788 р. заразив себе виразкою: «Сделал на левой руке выше локтя рану, приложил я к ней напоенный язвенной материей шелковину и держал оную беспрерывно под повязкою два дня».

Дослід, який мало не коштував Андрієвському життя, увійшов в історію «драматичної медицини» як перший із відомих випадків самозараження. Надіслана Андрієвським у цьому ж році до Державної медичної колегії підсумкова наукова праця «О сибирской язве» дістала високу оцінку, а її автор – звання штаб-лікаря. У своїй класичній праці «Краткое описание сибирской язвы, содержащее предохранительные и врачевательные средства, в пользу простого народа» (СПб., 1796) детально описав клінічну картину сибірки, встановив шляхи її передачі й розробив профілактичні заходи проти поширення, які й нині не втратили свого значення. З 1789 р. працював лікарем і викладачем анатомії, хірургії й зовнішніх хвороб Санкт-Петербурзької сухопутної госпітальної школи. Опублікував низку наукових праць: «О раке», «О костных опухолях», «О глистах», «О нагноении костей черепа», «О происхождении заразительной болезни» та ін. У 1792 р. одержав призначення до Державної медичної колегії. До 1799 р. був першим і єдиним її постійним штатним членом. Один з ініціаторів ідеї створення медико-хірургічної академії в Києві, де в 1802 р. у Києво-Могилянській академії було засновано медичний клас. Протягом останніх семи років життя обіймав посаду астраханського цивільного губернатора [9].

* * *

Багато фахівців ветеринарної медицини старшого покоління України ще й досі пам'ятають лекції професора фізіології Української сільськогосподарської академії **Семена Юрійовича Ярослава** (1888–1974).

Народився на Полтавщині в родині священика. Навчався в Юр'ївському ветеринарному інституті. Далі – стажування за кордоном у Дрездені та Галле. У 1915 р. захистив дисертацію на ступінь магістра ветеринарних наук. Після революції працював старшим ветлікарем у військово-ветеринарному корпусі в Києві. Брав активну участь у відкритті ветеринарного факультету при Київському політехнічному інституті, а згодом – у створенні Київського ветеринарно-зоотехнічного інституту.

Майже ніхто не знає про те, що Семен Юрійович заразив себе збудником «НЗ» (невідомого захворювання) – хвороби, поширеної в 30-х роках минулого століття серед коней, через що тисячі людей потрапили до в'язниць. У 1938 р. С.Ю. Ярослав брав активну участь у виконанні урядового завдання – вивчав невідоме на той час захворювання коней стахіботріотоксикоз. Він провів експеримент, піддавши себе самозараженню стахіботріотоксинами, й спостерігав за перебігом хвороби. Як стверджували рідні й очевидці, стан ученого був надзвичайно тяжким. Разом з іншими працівниками Київського ветеринарного інституту він був нагороджений орденом «Знак Пошани» [8].

У повоєнні роки завідував кафедрою фізіології сільськогосподарських тварин ветеринарного факультету УСГА. Підручники С.Ю. Ярослава «Фізіологія людини і тварин» та «Практикум з фізіології людини і тварини» для природничих факультетів перевидавалися декілька разів. Крім того, його перу належить понад 100 друкованих наукових праць.

* * *

До когорти відкривачів можна зарахувати також одного з перших професорів, які навчали ветеринарів у Київському університеті св. Володимира, – **Федора Федоровича Ергарда**. Народився в 1828 р., закінчив фізико-математичний факультет Рішельєвського ліцею в Одесі та медичний факультет Київського університету св. Володимира. Ще в студентські роки отримав золоту медаль за наукову працю «Анатомія і механіка плечового зчленування людини», а в 1854 р. захистив докторську дисертацію «Про зчленування тугуба і верхніх кінцівок». Як один з найкращих випускників був зали-

шений при університеті як прозектор анатомічної клініки й запрошений ординатором до київської лікарні Кирилівських богоугодних закладів. У 1857 р. призначений ад'юнктом при кафедрі державного лікарезнавства, а через два роки посів цю кафедру, з якою не розставався до самої смерті в 1895 р.

Всі вважали його диваком, і для цього були підстави. Крім глибоких знань із ветеринарії та медицини, а також фізики й математики, Федір Федорович мав здібності до конструювання. Він зробив багато винаходів, та існував особливий з них, яким автор пишався. Він розрахував і сконструював колодки для шиття взуття. Київські шевці на своїх вивісках, поряд із зображенням чобота, писали: «Колодка за системою професора Ергарда» [5].

Отже, в практичну ветеринарію українські фахівці внесли багато цікавого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. **Аранчій С.В.** Історія ветеринарної медицини Полтавщини / С.В. Аранчій. – Полтава: Полтавський літератор, 1998. – С. 26–28.
2. **Евсеєнко С.** Курсь полевой военно-ветеринарной хирургии / С. Евсеєнко. – М., 1890. – 193 с.
3. **Ендовицкий И.М.** Описание личных дел студентов Харьковского ветеринарного института (1861–1917) / И.М. Ендовицкий // Государственный архив Харьковской области. – Ф. 928. – Оп. 1, 3.
4. **Рудик Станіслав.** Внесок М.І. Пирогова у ветеринарну практику / Станіслав Рудик // Здоров'я тварин і ліки. – 2012. – № 2. – С. 26.
5. **Рудик Станіслав.** Київські витоки сільськогосподарської та ветеринарної освіти (1834–1934) / Станіслав Рудик. – К., 2013. – С. 93–94.
6. **Рудик С.К.** О.К. Логінов – відкривач остеопорозу / С.К. Рудик / Ветеринарна медицина України. – 2009. – № 3. – С. 47.
7. **Рудик С.К.** О.М. Максотов – винахідник вагона-холодильника / С.К. Рудик // Ветеринарна медицина України. – 2009. – № 10. – С. 44.
8. **Рудик Станіслав.** Моя Alma mater / Станіслав Рудик. – К., 2007. – С. 206–208.
9. **Рудик Станіслав.** Тереховський Мартин Мартинович – фундатор вищої медичної освіти у Східній Європі / Станіслав Рудик. – К., 2011. – С. 101–114.
10. **Хороманский К.М.** Описание личных дел студентов Харьковского ветеринарного института (1861–1917) // Государственный архив Харьковской области. – Ф. 928. – Оп. 1. – Од. зб. 4442.

Одержано 9.07.2014

Пионеры практической ветеринарии. С.К. Рудик, М.М. Стегней, А.Б. Глухий

Много ветеринаров, работая на производстве, привнесли открытия в отечественную и мировую науку. К таким относятся С.С. Евсеєнко, И.М. Ендовицкий, К.М. Хороманский, О.К. Логінов, А.М. Максотов, С.С. Андриєвский, С.Ю. Ярослав, Ф.Ф. Эргардт.

Pioneers of veterinary practice. S.K. Rudick, M.M. Stegney, A.B. Hlukhyy
Many veterinarians working in production, brought the opening of the domestic and world science. These include S.S. Yevseyenko, I.M. Yendyvitsky, K.M. Khoromansky, O.K. Logginov, O.M. Maksutov, S.S. Andriyevskiy, S.Yu. Jaroslav, F.F. Erhardt. ☺